

ביקורת ספרים

פרופ' נחום רקובר: "איכות הסביבה: היבטים רעיוניים ומשפטיים במקורות היהודיים"*

מאת

משה הירש

נושא הגנת הסביבה זוכה בעשור האחרון לתשומת לב רבה בקהילה הבין-לאומית ובישראל, ומחבר הספר נרתם למשימה של התחקות אחר שורשיו של נושא זה במקורות היהודיים. פרופ' רקובר קיבץ בספר זה מצוות והלכות רבות המתייחסות לשמירה על איכות הסביבה, לצדם הביא המחבר הסברים מעניינים ואף הוסיף דיון ביסודות הרעיוניים של ההלכות.

רובו של הספר מוקדש לסקירה ולניתוח של כללי התנהגות בדבר שמירת הטבע, כללים שיסודם במקרא ובטעמים שניתנו לכמה ממצוות התורה, והמשכם בספרות המשפטית שלאחר המקרא: המשנה, התלמוד, ספרות הפוסקים וספרי השאלות והתשובות. פרקי הספר השונים דנים בכללים שנקבעו בעבר הרחוק כדי להתמודד עם בעיות אקולוגיות המטרידות גם את דורנו: זיהום אוויר, זיהום מים, סילוק שפכים, רעש ומיתוזור¹. הדיון בנושאים השונים כולל, בדרך כלל, ציטוטים מעניינים מהמקורות היהודיים בצירוף הסבר השווה לכל נפש. חלקים רבים של הספר מאפשרים להתחקות אחר מקורותיהם היהודיים של כללים משפטיים המוצאים כיום את ביטויים בחוקי הכנסת, בתקנות השרים ובהלכות בתי-המשפט בישראל, והדבר אמור במיוחד באשר לזיהום האוויר והמים.

שני הפרקים הראשונים של הספר עוסקים בעקרונות הרעיוניים העומדים ביסוד השמירה על איכות הסביבה במקורות היהודיים ובזיקת הגומלין שבין האדם וסביבתו. נושאים אלה זוכים לתשומת לב רבה גם בספרות על הגנת הסביבה המתפרסמת ברחבי העולם בשנים האחרונות. השאלה העומדת בפנינו בעניין זה

* מורשת המשפט בישראל, ירושלים, תשנ"ד-1993.

1 על הסדרים משפטיים בתחומים אלה שאומצו במשפט העברי ובדיני העולם העתיק ראה ד"ר קוטלר האקולוגיה האנושית בעולם העתיק (תשל"ז-1976) 55-81.

היא: מדוע מצווה האדם לשמור על סביבתו? הסיבה המודגשת על ידי מחבר הספר היא הבעלות של הבורא על היקום כולו. עיקרון זה מוצא לו ביטוי בספר ויקרא: "כי לי הארץ" (ויקרא, כה, כג). מאחר שהטבע כולו נוצר על ידי הבורא, הוגבלה בעלותו של האדם עליו, והוא נצטווה שלא לפגוע במעשה הבריאה. כשיצר הבורא את העולם הקפיד הוא ליצור איזון מלא בין המרכיבים השונים של היקום, ולכני האדם אסור להפר את האיזון שנקבע עוד בימי בראשית².

מכאן ניתן להבין כי היסוד המרכזי באיסור לפגוע בסביבה נמצא במישור שבין האדם ואלוהיו. נוסף לו יסוד שונה, הקשור גם הוא ליסוד שהוזכר לעיל, והוא חובת בני אדם החיים בתקופה מסוימת לדורות שיחיו לאחריהם. על רעיון זה ניתן ללמוד, בין היתר, מדברי אלוהים אל אברהם בבטריה בין הבתרים: "ונתתי לך ולורעך אחריו את ארץ מגריך..." (בראשית, טו, ח. ההדגשה שלי – מ"ה). מכאן ניתן ללמוד כי הארץ לא ניתנה רק לדור אחד אלא גם לאלה שיבואו לאחר מכן, ומכאן עולה חובתם של אלה הנמצאים עתה בארץ לשמור אותה למען אלה שיבואו אחריהם³. יסוד זה עולה בבירור גם מהאגדה על חוני המעגל שבה אומר האדם הישיש, הנוטע עץ שיניב פרות רק בעוד שבעים שנה: "אני מצאתי את העולם בחרובים. כשם שנטעו אבותי לי, כך אטע אני לבניי"⁴.

גישה דומה כבשה לה מקום חשוב בתיאוריה שפותחה בעשור האחרון על ידי מחברים בולטים העוסקים בהגנת הסביבה הבינלאומית. על פי אותה תיאוריה, שנידונה בהרחבה בכתביה של אדית בראון-ווייס⁵, נחשב כל דור ל"מתזיק נאמן" של היקום עבור הדורות העתידיים. מהמעמד של "נאמנות" נגזרות מספר זכויות וחובות, וכיניהן הזכות ליהנות מפרות כדור הארץ והחובה להשתמש במשאבי הטבע בדרך שלא תפגע ביכולתם של דורות עתידיים לצרוך משאבים אלה באיכות דומה. על רקע זה ניתן להבין כהלכה את אחד מעקרונות היסוד של הגנת הסביבה הבינלאומית: "שימוש בר-קיימא" (sustainable use), דהיינו, שימוש במשאבים טבעיים (כגון מים או חיות בר) באופן שאינו מגביל את יכולתם של בני האדם שיחיו בדורות הכאים להשתמש באותם משאבים. עיקרון זה, שהתשתית הרעיונית לו מצויה כבר במקרא, זכה להיכלל באמנות ובמסמכים בינלאומיים חשובים כגון הכרזת שטוקהולם בדבר סביבת האדם (1972), אמנת ברצלונה בדבר הגנת הים התיכון מפני זיהום (1976) והכרזת ריו בדבר סביבה ופיתוח (1992).

- 2 סיבות נוספות לציור לשמור על הסביבה המובאות על ידי המחבר הן איסור הפגיעה בתועלת שמביאים משאבי הטבע לאדם (עמ' 32), איסור "בל תשחית" (עמ' 37) והזיקה שבין יפי הטבע והייצור המוסרי של האדם (עמ' 101).
- 3 על יסודות דומים בכתבי הקודש של דתות אחרות ראה A. Kiss and D. Shelton, *International Environmental Law* (New York, 1991) 13-14.
- 4 תענית, כג, א.
- 5 ראה במיוחד E. Brown Weiss *In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony and Intergenerational Equity* (New York) 1988.

משפטים כ"ד תשנ"ה

נחום רקובר : איכות הסביבה

הספר פונה לקהל הרחב, ואין ספק כי הוא יכול להיות לעניין רב לאנשים רבים. גם חוקרים מתחומים שונים עשויים למצוא בספר רעיונות למחקרים בנושאים הנידונים בו. הוא כתוב בצורה משכנעת וקולחת, וכולל צילומי טבע באיכות מצוינת. הספר מומלץ במיוחד לשוחרי איכות הסביבה והמשפט העברי.

